

דעת לשון

מחקרים בלשון העברית לתקופותיה

ב

לשון לציון

על הקשר בין מגדר, דת ולשון
צופיה קרני

קובץ מחקרים
לכבוד ד"ר ציון עוקשי עם פרישתו לגמלאות

עורכים
סיגלית רוזמריץ וישראל רוזנסון

הוצאת אפרתה

מיסודה של מכללת אפרתה - ירושלים, תשע"ו (2016)

עריכה לשונית
ד"ר סיגלית רוזמריין
חנה פורטגנג

מזכירת המערכת
שלומית זמיר

ISSN: 2412-5083

כל הזכויות שמורות להוצאת אפרתה,
מיסודה של מכללת אפרתה,

רח' בן יפונה 17

ת"ד 10263 ירושלים 9110201

טל' 02-6717744, פקס' 02-6738660

דוא"ל efrata@macam.ac.il

עיצוב והפקה: **שילה • ברכך** בית אל
טל' 02-9973875, פקס' 02-9971022, shilo_b@netvision.net.il

תוכן העניינים

8	דבר העורכים
10	רשימת פרסומים – ציון עוקשי
13	שולמית אליצור פירושי מקרא בלשונם של פייטנים
23	אסנת בישקן מבנה ה'שואל ומשיב' במשנה לפי סדר נזיקין
35	חנוך גמליאל עוד על ההתאם בלשון המקרא
47	יהונתן וורמסר גישה פדגוגית בכתבי המדקדק ר' זלמן הענא
67	שלומית זמיר מהגוש עד הגירוש – ביטויי עגה ושינויי משמע בלשונם של המתיישבים ביהודה, שומרון, עזה ובנימין
121	אפרים חזן שירי 'עגולה' למשורר אברהם בן זמרה ממגורשי ספרד
131	מרים (לאור) כהנא שינוי המבנה התחבירי של המשפט ככלי לדרשת הפסוק בתרגום יונתן לנביאים
143	יוסף עופר טעמי המקרא וכורש המשיח
151	צופיה קרני על הקשר בין מגדר, דת ולשון
165	סיגלית רוזמרין 'כבתה השמש בצהרי היום' – לשון מודעות האבל על הרב עובדיה יוסף זצ"ל
229	ישראל רוזנסון בין מלח לאספלט – על שמותיו של ים המלח במקרא ובספרות חז"ל

רשימת המחברים המשתתפים בקובץ

החוג לספרות עברית, האוניברסיטה העברית	פרופ' שולמית אליצור
Stern College for Women of Yeshiva University	ד"ר אסנת בישקו
מכללת הרצוג	ד"ר חנוך גמליאל
מכללת אפרתה	יהונתן וורמסר
מכללת אפרתה	שלומית זמיר
פרופ' אמריטוס, אוניברסיטת בר־אילן	פרופ' אפרים חזן
מכללת אפרתה	ד"ר מרים (לאור) כהנא
אוניברסיטת בר־אילן, האקדמיה ללשון העברית	פרופ' יוסף עופר
מכללת אפרתה	צופיה קרני
מכללת אפרתה	ד"ר סיגלית רוזמריין
מכללת אפרתה	פרופ' ישראל רוזנסון

לציון,
בהוקרה על היותך אדם, מורה, חוקר,
איש חסד, צנוע וישר דרך.

על הקשר בין מגדר, דת ולשון

צופיה קרני

מגדר, דת ולשון הם משתנים מהותיים השייכים לתחום הסוציולוגינגוויסטיקה. סוציולוגינגוויסטיקה היא תחום העוסק בקשר שבין הלשון לחברה; ואלו גם שני רכיבי המילה: סוציו = חברה, לינגוויסטיקה = לשון. לצדם אפשר להצביע על משתנים נוספים כעדה, השכלה ועוד. חוקר הלשון העוסק בתחומים אלו בודק את השפעת המשתנים הללו על לשון הדובר או הכותב, הן כיחיד הן כחלק מקבוצה. פעמים רבות החוקר אף משווה בין לשונן של קבוצות שונות בחברה, כמו קבוצת נשים לעומת קבוצת גברים, קבוצת נשים צעירות לעומת קבוצת נשים בוגרות וכו'. במאמר קצר זה אתייחס להבחנה בין לשונן של קבוצות שונות בחברה על פי שני משתנים: מגדר ודת.

משתנה המגדר והשפעתו על הלשון

המגדר משפיע על תחומים אחדים במדעי הרוח ובמדעי החברה: על תחום החברה,¹ על תחום ההיסטוריה² ועל תחום הספרות.³ אף בתחום הלשון נכתבו מגוון מאמרים בנידון. מקצת החוקרים עמדו על ההבדלים בין לשון הנשים ללשון הגברים, ואחרים עמדו על ההבדלים בין לשון המופנית לגברים ללשון המופנית לנשים.⁴ החוקרים מצאו כי יש הבדל ברור בין לשון הגברים ללשון הנשים, וארחיב מעט בעמדות של חוקרות מספר:

אריאל⁵ מפרטת שלושה היבטים בסוגיית הנשים והלשון. היא מציינת כי הלשון מסגירה את ההנחות המובלעות בשפה המסגירות את ההסכמה החברתית הכללית באשר למהות הקיום האנושי. לטענתה, בשפות אחדות השפה הנשית שונה מהשפה הגברית עד כדי כך שהיא יוצרת דיאלקט לשוני נפרד, בעל דקדוק משל עצמו. שלושת ההיבטים שעל

1. ישי, תשנ"ו, עמ' 103-117; פרידמן, תשנ"ו; לרנר, 1990.

2. רוזנברג, תשס"ב.

3. פרוש, 2000; כהן, תשס"ב.

4. יספרסן, 1922; סמית, 1979, עמ' 109-146; אריאל, 1982, עמ' 10-13; טרודגיל, 1983; לבוב, 1990; מוצ'ניק, תשנ"ב; מוצ'ניק, תשנ"ז, עמ' 41-42; מוצ'ניק, תשס"ב; אלאור, 1992; שיטריט, תשנ"ט; שיטריט, תשנ"ט; קוטס, 1993, עמ' 20-23.

5. אריאל, 1982, עמ' 10, על פי יספרסן, 1922.

פיהם אריאל מבחינה בין לשון הנשים ללשון הגברים הם: ההיבט הדקדוקי-מורפולוגי, ההיבט הסוציולשוני והיבט הקונסנזוס הלאומי. בבסיס היבט הקונסנזוס הלאומי מצויה הנחה מקדימה המפלה לרעה את האישה לעומת הגבר, לדוגמה: פסוקית התמורה 'מי ש... המתארת בדרך כלל אישיות חשובה, מצטרפת על פי רוב לתיאור גבר ולא לתיאור אישה. יתרה מזאת במקרים שהיא מצטרפת לתיאור אישה היא מיוחסת לבעלה, ליופיה או למעמדה הקרייריסטי. שפת הקונסנזוס אפוא משקפת מוסכמה חברתית-תרבותית המבטאת פעמים רבות הנחה מקדימה.

שורצולד⁶ מציינת, בהסתמכה על טרודגיל,⁷ כי מצד אחד נשים נוטות להיות נורמטיביות יותר בשימושי הלשון שלהן בשל היותן אימהות ומחנכות במסגרת המשפחה, ומצד אחר הן ערות לאפנות המתחדשות, ולכן הן מאמצות חידושי לשון מהר יותר מהגברים. דוגמה לכך היא חמדה בן-יהודה, שהפיצה חידושים רבים במדורי האפנה שלה בעיתונות שערך אליעזר בן-יהודה. את המילה 'תזמרת' למשל, הפיצה ברשימותיה בעיתון כדי לפרסמה, ואכן מילה זו נקלטה אם כי לא במשמעות המקורית שייעד לה בן-יהודה.⁸ דוגמה זו מאששת את הטענה כי הנשים פתוחות לשינויים.

מוצ'ניק⁹ סוקרת את תחום המגדר והלשון בארץ ובעולם. היא עומדת על הבדלי הלשון בין המינים ועל הרקע המחקרי לכך. כדוגמה¹⁰ היא מביאה מחקר שערכה, שעסק בהבדלים בין לשונם של גברים ללשונן של נשים בעת ראיון עבודה. ממחקרה עולה כי ההבדלים בשיח אינם רק כמותיים אלא בעיקר איכותיים. התברר כי נשים הרחיבו בפרטים הנחשבים 'לא חשובים' כדי לרכך את הריאיון, בשונה מגברים שנדרשו לאסרטיביות - תכונה שאינה נדרשת לטענתה בשיח בין נשים. כמו כן היא מפרטת את מגוון הגישות במחקר ועומדת על השפעת הנשים על הלשון העברית. את דבריה מבססת מוצ'ניק על הספרות, על העיתונות ועל התיעוד ההיסטורי. לטענת רוזנברג,¹¹ המסתמכת על לרנר,¹² גברים ונשים פועלים לעתים בתחומים שונים של החיים בדרכים שונות המשקפות הבדלים ביניהם.¹³ ימיני¹⁴ הוכיחה כי המשוררים בדור המודרנה נוטים לצוות בשונה מהמשוררות בנות דורן. נמצא כי הגברים משתמשים בצורות ציווי פי 4.5 יותר מאשר הנשים. מבין המשוררים

6. שורצולד, תשס"ב, עמ' 141-175.

7. טרודגיל, 1983.

8. סיון, תשנ"ג, עמ' 135.

9. מוצ'ניק, תשס"ב.

10. שם, כרך ב, עמ' 57.

11. רוזנברג, תשס"ב.

12. לרנר, 1990.

13. רוזנברג, תשס"ב, עמ' 6.

14. ימיני, תשס"ג, עמ' 176.

בלט מאוד שלונסקי שבשיריו נמצאו פי 1.2 צורות ציווי מאשר בשירי פן ואלתרמן, אף על פי כן אין בנתון זה כדי לשנות את המגמה הברורה של הגברים להרבות בצורות ציווי. עוד מצאה ימיני כי אצל המשוררים בלט השימוש בפניות בעלות כוח אילוקוציוני רב מהסוג של ציווי פורמלי, ציווי כפול וציווי חוזר, ואילו אצל המשוררות בלט דווקא השימוש בפניות שכוחן האילוקוציוני מועט. הפניות בדגם צורת ציווי + נא ומילת שלילה + עתיד תפסו בשיריהן מקום נכבד, ואילו בשאר הדגמים הייתה התפוצה מזערית או שלא הייתה קיימת כלל.

צורת ציווי בשלילה היא מרוככת יותר, כי הדובר מעדיף אותה על פני צורת ציווי פורמלי. אם מישהו צועק, אפשר להשתיק אותו ולומר לו: שתוק! אבל אפשר גם לומר לו אל תצעק! האפשרות השנייה מרוככת יותר.

לסיכום, קיים שוני בין גברים לנשים מבחינת השימוש בלשון, והוא בא לידי ביטוי הן בתחום המורפולוגי, הן בתחום הלקסיקלי והן בתחום השיח.

משתנה הדת והשפעתו על הלשון

א. משתנה הדת והשפעתו על שפות בעולם

בשפות רבות הדת משפיעה על הלשון. להלן אציג כמה דוגמות בולטות השאובות מדתות שונות ברחבי העולם:

1. באירלנד אפשר להבחין אם הדובר הוא קתולי או פרוטסטנטי על פי קוד הדיבור שלו. טוד¹⁵ בדק את השפה האנגלית של קהילה מצפון אירלנד, שלה קונפליקט עם האנגלית, ומצא כי ההבדלים בין הדוברים הקתולים לדוברים הפרוטסטנטים באים לידי ביטוי בתחום הפונולוגיה, בתחום הסמנטיקה ובתחום השיח. על פי שימושי הלשון היה אפשר לזהות את הרקע הדתי והאתני של הדובר.
2. בקמרון יש שתי שפות רשמיות; לצורכי הדת דווקא משתמשים בשפה האנגלית, וזוהי גם שפת האליטה.¹⁶ לשימוש היום-יומי משתמשים בשפת המקום.
3. במצרים יש שימוש במגוון שפות, אולם צורכי הדת מובעים בערבית הקלסית. אל-דאש וטאקר¹⁷ בדקו מהי התכונה המשתקפת כדיבורם של נבדקים מצריים דוברי שפות שונות או ניבים שונים: ערבית קלסית, ערבית מדוברת, אנגלית אמריקאית, אנגלית בריטית ואנגלית מצרית. דוברי הערבית הקלסית נחשבו דתיים יותר מדוברי כל השפות האחרות.¹⁸ תכונות נוספות שנבדקו הן: אינטליגנציה, חביבות ומנהיגות.

15. טוד, 1984, עמ' 159-180.

16. קאווגה, 2002, עמ' 93-113.

17. אל-דאש וטאקר, 1975, עמ' 33-54.

18. שם, עמ' 43.

דוברי הערבית הקלסית נחשבו אינטליגנטיים יותר מדוברי הערבית המדוברת.¹⁹
 4. בכפר קמא נעשה שימוש בשפות על פי הצרכים: צ'רקסית - כבית ובעיר, עברית - כבית הספר, אנגלית - במוסיקה ובתרבות, ערבית - בדת.²⁰ הקשר בין הדת לשפה הערבית חזק, שכן הערבית נחשבת לשפה המקודשת של הקוראן.²¹
 תמונה דומה עולה גם בשפות אחרות שניתן בהן ביטוי למשתנה הדת בהקשר ללשון.

ב. משתנה הדת והשפעתו על השפה העברית בארץ

בארץ אפשר להראות את ההבדלים מכמה היבטים:
 הלשון בקרב קבוצות חברתיות שונות; שילוב מגדר ודת - הלשון בקרב נשים דתיות וחרדיות;
 השימוש בלשונות שונות בקבוצות חברתיות שונות.

הלשון בקרב קבוצות חברתיות שונות

הדת והדתיות הם אחד המשתנים הקובעים את גוון הלשון. מידת הדתיות משפיעה אף היא על גוני הלשון, ולפיכך יש הבדלים בין לשונם של דתיים, של חילונים ושל חרדים.²² לשון החילונים מושפעת מהתנועה הציונית החילונית, ששמה לה למטרה להלאים את המורשת היהודית ולחלנה באמצעות החייאת העברית כשפה מדוברת בחיי היום-יום. שפת כתבי הקודש, התפילה והפיוט התרחבה וקלטה מילים ממגוון שפות, כמו ערבית ויידיש. בלשונם של הדתיים-לאומיים יש הקפדה על הדיבור בעברית ועל הימנעות מדיבור וולגרי, כמו כן יש שימוש רב בצורות שיח דתיות ובביטויים מכתבי הקודש. החרדים לא הושפעו מהפרויקט הציוני; הם ראו בו היטמעות המונית בעולם שאינו יהודי, ועל כן נמנעו מלהיחשף לעברית המודרנית. גם מוסכמות חברתיות משפיעות על הבחירה הלשונית ומסייעות בדרך כלל בסיווג הלשון לרמות שונות. בחברה החרדית המוסכמות הקיימות מונעות את השינוי בלשון או מעכבות אותו. רק בשנים האחרונות החל תהליך השתלבות של החברה החרדית בחברה הכללית; החרדים פונים לעברית המודרנית ובכתיבתם ניכרת השפעה חילונית, ועם זאת מאופיינת לשונם העברית בשימוש רב בביטויים מהמקורות ובציטטות מהיידיש.²³

19. אל-דאש וטאקר, 1975, עמ' 41.

20. קריינדלר ואחרים, 1995, עמ' 149-162.

21. חרד, 1981, עמ' 15-1.

22. שורצולד, תשס"ב, עמ' 141-175; אורבך, 2002; קרני, תשס"ד, עמ' 129-147.

23. בן-רפאל תשס"ב, עמ' 70-74; בן-רפאל, 1998, עמ' 44; בן-רפאל, 2003, עמ' 45-47; קרומר, 1996, עמ' 109-120.

שילוב מגדר ודת - הלשון בקרב נשים דתיות וחרדיות

השיח החרדי הנשי מאופיין בלשון צנועה הבאה לידי ביטוי בשלושה תחומים: באופן הדיבור הרצוי, באיכות התכנים ובכמות הדיבור הרצויה. כן מאופיין השיח החרדי בהימנעות מלשון הרע ומלשון שאינה נקייה, בהימנעות משימוש בסלנג ובהימנעות משימוש במילות טאבו. 'טאבו' בהקשר ללשון הוא איסור שהדוברים מטילים על עצמם שלא לבטא מילים מסוימות בשל פחד, בשל כבוד וצניעות או בשל יראה מבורא עולם.²⁴ הצניעות בדיבור היא מרכיב חשוב באישיותה של האישה החרדית, היא אתוס מרכזי וסמל מפתח בתרבותן של נשים ושל בנות חרדיות. ערך הצניעות הוא בסיס לתקשורת הבין-אישית, ולכן יש שמירה רבה כל כך על הדיבור בלשון צנועה, הנקייה מהשפעות זרות וממילים שאינן מתאימות. הלשון נתפסת כמשקפת את מהותו הפנימית של האדם וכמעצבת אותה, ועל כן ההתייחסות לה רבה בתכנית הלימודים.²⁵ לדברי זילברשלג,²⁶ גם בעיתונות החרדית ניתן ביטוי לטהרת הלשון. משימת העיתונות החרדית היא לעדן את שגרת הלשון ולנטרל את המילים הבוטות. אוריין מצאה כי חוקי הצניעות נשמרים בקפידה, אולם בנושא הסלנג נפרצים לעתים הגבולות, אולי משום שבלשון הסלנג יש יסוד של שעשוע, ציוריות ומקוריות, והשימוש בו מעיד על צעירות.²⁷

צוקרמן²⁸ בדקה את כתיבתן של בנות דתיות וחרדיות בטקסטים נרטיביים ובטקסטים אקספוזיטוריים, כלומר בטקסטים עיוניים המציגים לוגית עובדות או רעיונות. היא מצאה כי הרקע הדתי בא לידי ביטוי הן בתחום התוכן הן בתחום הלשון. לדוגמה היא מביאה רשימת מילים וביטויים הלקוחים מהמקורות, להלן חלקם: בעזרת ה', השגחה עליונה, להתחזק (בקיום מצוות), להכריז (על אבדה), ואהבת לרעך כמוך, בנפול אויבך אל תשמח ועוד.

השימוש בלשונות שונות בקבוצות החברתיות השונות

החוקרים²⁹ עומדים על ההבחנה בין הלשון ה'יהודית' ללשון ה'ישראלית'. לטענת קנטור, ההבדל בין הקבוצה הדתית באוכלוסייה ובין הקבוצה שאינה דתית הוא כה גדול עד כי אפשר לדבר על שתי שפות. קנטור מבססת את מאמרה על תופעת החילון (שכתבו עליה

24. צרפתי, 1985, עמ' 188.

25. גיאנטי, 1982; פרידמן, תשמ"ח; גומבו ושוורץ, 1989, עמ' 332-360; אוריין, תשנ"ז.

26. זילברשלג, תשס"א, עמ' 4.

27. ניר, 1989.

28. צוקרמן, 2004, עמ' 6, 77.

29. קנטור, 1989, עמ' 157-172; קנטור, 1992, עמ' 603-609; ברוך, 2001, עמ' 27-21; סרי, תשס"א, עמ' 38-32; צוקרמן, 2013.

גם חוקרים נוספים)³⁰, ומדגימה את הפער הלשוני בין שתי הקבוצות. לטענתה, בחלק ניכר של האוכלוסייה שאינה שומרת מסורת נשתכחו המשמעויות הדתיות של מילים ושל צירופים רבים, ונותרו ההוראות החילוניות בלבד. קנטור גם טוענת כי ביטול הוראות מילים וצירופים שנתקדשו במסורת ישראל לדורותיה מסמל את המגמה הגוברת של פילוג השפה העברית לשתיים: לשון יהודית הדבקה בשורשיה ההיסטוריים והשגורה בקרב הציבור הדתי בארץ ובתפוצות, ולשון 'מחולנת', מנוכרת מתרבותה, המקובלת בחוגים נרחבים של דוברי העברית בארץ.

בבדיקה שערכתי³¹ בקרב תלמידים חרדים, דתיים-לאומיים וחילוניים מצאתי כי תלמידים חרדים שלטו במגוון משמעויותיה של המילה: במשמעות ה'דתית' ובמשמעות הכללית, ולעומתם תלמידים חילוניים שלטו על פי רוב רק במשמעות הכללית. התלמידים נתבקשו לציין את משמעויותיה של המילה על פי סדר המשמעויות העולה בדעתם; התלמידים החרדים ציינו בדרך כלל את המשמעות ה'דתית' כמשמעות ראשונה ואת המשמעות הכללית כמשמעות שנייה. התלמידים החילוניים ציינו על פי רוב רק את המשמעות הכללית, והתלמידים הדתיים-לאומיים ציינו את שתי המשמעויות: כמחציתם ציינו תחילה את המשמעות ה'דתית' וכמחציתם ציינו תחילה את המשמעות הכללית. לדוגמה: תלמידים חילוניים ציינו את המשמעות הראשונה של המילה 'מוסף' כתוספת, כמו מוסף של עיתון, ולעומתם תלמידים חרדים ציינו את משמעות התפילה כמשמעות ראשונה, ואת המשמעות תוספת כמשמעות שנייה. תוצאות המחקר הזה מאששות את דברי קנטור, הרואה בשני הסוציולקטים שתי שפות: יהודית וישראלית. מילונו של אורבך³² ומאמרו של סרי³³ מדגימים זאת היטב.

ההבחנה בין הלשון הדתית לזו שאינה דתית מסייעת לבעלי האינטרסים, כמו עיתונאים ופובליציסטים, והם משתמשים בהבחנה זו. שלזינגר³⁴ מונה כמה מן התכונות של הכתיבה הפובליציסטית, ואגב כך מסביר כיצד פועלת שיטת השכנוע. הוא מוכיח כי כותבים ממגזרים שונים משתמשים בטכניקות שונות כדי לשכנע את המחנה האחר, שהוא קהל היעד שלהם. לטענתו, כותבים שאינם דתיים המבקשים לשכנע את קהל היעד הדתי משתמשים במקורות הלימוד והתרבות הדתיים אף על פי שסגנון זה אינו מאפיין טבעי שלהם. גם כותבים דתיים משתמשים במגוון טכניקות, באלו הקרובות לעולמם התרבותי של החילונים: במדע ובהיגיון.

30. קרני, תשכ"א, עמ' 41-45; צרפתי, 1985; קוטשר, 1982, עמ' 225-226.

31. קרני, תשס"ד, עמ' 129-147.

32. אורבך, 2002.

33. סרי, תשס"א, עמ' 32-38.

34. שלזינגר, תש"ס.

שלזינגר³⁵ מבחין גם בין לשון 'המלומדים', שהתנסו בלימוד מעמיק של מקורות היהדות וחיים על פי דרך זו, ובין לשונם של כותבים אחרים שהתנסו יותר בתרבות המערב. אף ששלזינגר מעיד כי מחקרו זה אינו אמפירי דיו, בכל זאת אין להתעלם לטענתו מהממצאים העולים ומעידים על הבדל מובהק בין שני סוגי כותבים: אלו ששכיח אצלם השימוש בביטויים מהתלמוד, ואלו שנעדר אצלם שימוש זה, שאצלם מצוי שימוש רב במונחים לועזיים בלתי מוכרים לחלק גדול מהציבור, והם המעידים על השכלה מערבית רחבה.

שלזינגר³⁶ אף ניסה לעמוד על הבדלים בין כתיבה שמטרתה קודש לכתיבה עיתונאית שמטרתה חול בקרב כותבים חרדים. נמצאו הבדלים אחדים: בכתיבה החילונית נמצא שימוש רב יותר בארמיזמים לצורך שכנוע. בכתיבה שמטרתה קודש, כלומר בכתיבה ההיצגית (אקספוזיטורית), נמצא שימוש בלשון גבוהה יותר, לדוגמה: נמצא שימוש רב יותר בכינוי קניין דבוק בהשוואה לכינוי קניין פרוז. תכונה לשונית זו מעידה לדעת חוקרים³⁷ על לשון גבוהה יותר. נראה אפוא שאותו הכותב משתמש שימוש מגוון בלשון ומתאימה לסוג הכתיבה.

בחברה החרדית קיימת דיגלוסיה, כלומר שימוש בשתי שפות: בעברית וביידיש. בדרך כלל הגברים מתקשרים בינם ובין עצמם ביידיש, והנשים - בעברית. בתל אביב ובכפר חב"ד שולטת העברית. הקהילה בתל אביב קטנה ומגוריה סמוכים למגורי כלל האוכלוסייה,³⁸ וייתכן כי זו הסיבה לדיבור בעברית.

בקרב החרדים מניו יורק קיים גם מצב של טריגלוסיה, כלומר שימוש בשלוש שפות: בעברית, באנגלית וביידיש. על פי רוב המודעות נכתבות באותיות עבריות גם כאשר המילים לקוחות מהשפה האנגלית.³⁹ מצב זה של טריגלוסיה מצוי לדעת קנטור גם בקהילה החרדית במאה שערים, ששם נעשה שימוש בעברית הגבוהה - לשון הקודש, ביידיש ובעברית 'החילונית', המשמשת בעת מפגש עם העולם החילוני.

קנטור ומוצ'ניק חקרו את לשון המודעות בקרב החברה החרדית בארץ. הן מציינות כי נעשו כמה מחקרים חשובים על לשון המודעות, אולם רוב החוקרים עוסקים בהיבט החברתי, הסוציולוגי והאנתרופולוגי, ופרידמן⁴⁰ הוא אחד החשובים שבהם. מחקרן של מוצ'ניק וקנטור עוסק בהיבט הלשוני. הן קובעות כי לשון המודעות של החברה החרדית מערכת משלב גבוהה השאוב מהמקורות, ומשלב נמוך יותר - משלב הדיבור היום-יומי.

35. שלזינגר, תשנ"ב, עמ' 141-147.

36. שלזינגר, 1995, עמ' 215-227.

37. אורנן, 1968, עמ' 117-122; אזר, 1976, עמ' 9-26; ברמן וסלובין, 1994.

38. בן-רפאל, 1998, עמ' 38-44.

39. קנטור, תשנ"ז, עמ' 41-42, 131-139.

40. פרידמן, 1993, עמ' 177-202.

ניר וקופר⁴¹ בדקו את מידת ידיעתם של התלמידים את הלשון העברית; בין היתר ביקשו לבדוק אם יש הבדלים בתחומים אלו בין קבוצות שונות של תלמידים, ובמיוחד בין תלמידים בבתי ספר דתיים לתלמידים בבתי ספר כלליים. החוקרים לא מצאו הבדלים ניכרים בידע הלשון, אולם קבעו כי עמדת התלמידים הדתיים נורמטיבית הרבה יותר מזו של הלומדים בבתי הספר הכלליים. אין ספק שתופעה זו נעוצה בהשקפת עולמם הדתית-מסורתית. תלמידים אלו מייחסים חשיבות רבה ואף קדושה למסורת, ובכלל זה למסורת הלשונית.⁴² מאמר זה נכתב לפני כ-25 שנה, ומעניין לבדוק אם חל שינוי במגמה זו.

שור⁴³ בדק את הקשר בין זהות יהודית לשימוש בלשון העברית. התברר כי ככל שהנבדק, בן הקיבוץ או המושב, מגדיר את עצמו ביתר החלטיות כציוני, כן הוא מחשיב יותר את טיפוח העברית בחיי היום-יום ומדווח על מידה גדולה יותר של יכולת להתבטא באמצעות העברית בלבד. שור לא עסק במחקרו במשתנה הדת אלא רק במשתנה הזהות הציונית, ועם זאת נראה לי כי אפשר להחיל את מסקנתו גם על משתנה הדת, שכן לדעת שלזינגר,⁴⁴ יש מתאם מסוים בין דת ללאומיות. לפיכך יהיה אפשר לקבוע כי ככל שהנבדק יגדיר עצמו דתי יותר, כך יחשיב יותר את טיפוח העברית בחיי היום-יום ויקפיד להשתמש בלשון הנורמטיבית.

סיכום

מבדיקת הספרות המקצועית נראה כי קיימים הבדלים מגדריים בתחום הלשון; כמו כן ראינו כי קיים קשר ברור בין דת ללשון, הן בארץ הן בארצות שונות בעולם. החברה הישראלית עוברת בשנים האחרונות שינויים רבים. על אף הקוטביות בחברה נראה כי קיימות השפעות הדדיות בין הקבוצות השונות. מגמה זו של שינוי, סביר שתחול גם על הלשון. כבר עתה שומעים חרדים רבים המשתמשים בסלנג ובשפה המדוברת באוצר מילים שלא אפיין את לשונם בעבר, ואין ספק כי זו תוצאת התקרבות לחברה הכללית. נראה שככל שיתקרבו הצדדים זה לזה כן תגדל השפעתם אלו על אלו, והלשון, לפחות הדבורה, תהיה אחידה לכל הקבוצות. בעשור האחרון דובר במחקר על שתי לשונות: יהודית וישראלית. אני מעריכה כי מגמת ההתערות של החרדים בחברה הכללית תצמצם הבחנה זו בעשור הבא ואולי אף תבטלה.

41. ניר וקופר, תשמ"ח, עמ' 715-724.

42. שם, עמ' 722.

43. שור, 1989, עמ' 75-88.

44. שלזינגר, תש"ס, עמ' 305-318.

רשימת קיצורים וביבליוגרפיה

- אורבך, 2002 א' אורבך, סבא שלי היה רב: לקסיקון דתי-חילוני, ירושלים 2002.
- אוריין, תשנ"ז ש' אוריין, 'לשון צנועה - נפש צנועה: דפוסי תקשורת מילוליים בקרב בנות ונשים חרדיות', בלשנות עברית 41-42 (תשנ"ז), עמ' 7-19.
- אורנן, 1968 ע' אורנן, 'שימושם של כינויי קניין חבורים ופרודים בלשון ימינו', ספר הקונגרס העולמי הרביעי במדעי היהדות ב, ירושלים 1968.
- אזר, 1976 מ' אזר, 'הסמיכות הפרודה והסמיכות הכפולה בעיתונות היומית', חקר ועיון במדעי היהדות - ספרות, מקרא ולשון, חיפה 1976, עמ' 9-26.
- אלאור, 1992 ת' אלאור, משכילות ובורות: מעולמן של נשים חרדיות, תל אביב 1992.
- אל-דאש וטאקר, 1975 L. El-Dash, & R. Tucker, *Subjective Reactions to Various Speech Styles in Egypt*, *Linguistics* 166 (December 15 1975), pp. 33-54.
- אריאל, 1982 מ' אריאל, 'נשים ביד הלשון: שלושה היבטים בסוגיית הנשים והלשון', נגה 4 (1982), עמ' 10-13.
- בן-רפאל, 1998 א' בן-רפאל, 'נצחונה של השפה הנחותה', פנים 7 (1998), עמ' 38-44.
- בן-רפאל, תשס"ב א' בן-רפאל, 'רב תרבותיות ורב לשוניות בישראל', מדברים עברית יח (תשס"ב), עמ' 67-84.
- בן-רפאל, 2003 E. Ben-Rafael, *Multiculturalism and Multilingualism in Israel*, *Corpus Linguistics and Modern Hebrew* (edited by Hary, B. H.), Tel Aviv 2003, pp. 39-59.
- ברוך, 2001 א' ברוך, בתום לב, ירושלים 2001, עמ' 27-21.
- ברמן וסלובין, 1994 R.A. Berman & D. I. Slobin, *Relating Events in Narrative: A Crosslinguistic Developmental Study*, Hillsdale, NY, 1994.

- ר' גומבו וש' שוורץ, 'מערכת הערכים של צעירות דתיות חרדיות בפרספקטיבה השוואתית' מגמות לב [3] (1989), עמ' 360-332. 1989, גומבו ושוורץ,
- V. Jayanti, *Women in Me'a-Shearim*, M.A. Thesis, Hebrew university 1982. 1982, ג'יאנטי,
- ד' זילברשלג, 'השפה החרדית, טרמינולוגיה שאינה נלמדת בקורסי הפרסום', בקהילה, מוסף מיוחד, (י"ג בניסן תשס"א), עמ' 4. זילברשלג, תשס"א
- Haddad, Linguistic and Religion, The Case of Arabic: Sacred Language of Islam, *Africanistique* 10 (1981), pp. 1-15. 1981, חדר,
- L. Todd, By Their Tongue Divided: Towards an Analysis of Speech Communities in Northern Ireland, *English World Wide: A Journal of Varieties of English* (EWW) 5 (2), 1984, pp. 159-180. 1984, טוד,
- P. Trudgill, *Sociolinguistics: An Introduction to Language and Society*, Harmondworth, 1983. 1983, טרודגיל,
- ב"צ ימיני, קווי לשון ייחודיים למשוררות בהשוואה למשוררים בדורו של שלונסקי, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור, רמת גן תשס"ג. ימיני, תשס"ג
- O. Jespersen, *Language: It's Nature, Development and Origin*, London 1922. 1922, יספרסן,
- י' ישי, 'מיתוס ומציאות שוויון בין המינים: מעמד האשה בישראל', בתוך: מ' ליסק וב' קני-פז (עורכים), ישראל לקראת שנות האלפיים: חברה, פוליטיקה ותרבות, ירושלים תשנ"ו, עמ' 117-103. ישי, תשנ"ו
- W. Labov, The Intersection of Sex and Class in the Course of Linguistic Change, *Language Variation and Change* 2, 1990, pp. 205-254. 1990, לבוב,
- G. Lerner, Reconceptualizing Differences among Women, *Journal of Women's History* 1, 1990, pp. 106-122. 1990, לרנר,

- מוצ'ניק, תשנ"ב מ' מוצ'ניק, הבדלי לשון בין גברים לבין נשים בעיתונות העברית, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור, רמת גן תשנ"ב.
- מוצ'ניק, תשנ"ז מ' מוצ'ניק, 'גבר מול אשה - תקשורת שונה', בלשנות עברית 42-41 (תשנ"ז), עמ' 79-86.
- מוצ'ניק, תשס"ב מ' מוצ'ניק, לשון, חברה ותרבות, תל אביב תשס"ב.
- ניר וקופר, תשמ"ח ר' ניר ור' קופר, 'מושגי הלשון של תלמידי בתי הספר התיכוניים', בתוך: ש' מורג (עורך), העברית בתזמנו, ירושלים תשמ"ח, עמ' 715-724.
- ניר, 1989 ר' ניר, מבוא לבלשנות יחידה 3, תל אביב 1989.
- סיון, תשנ"ג ר' סיון, בהתחדש לשון, ירושלים תשנ"ג.
- סמית, 1979 P. M. Smith, Sex Markers in Speech, *Social Markers in Speech* (edited by K. Scherer, & H. Giles), Cambridge 1979, pp. 109-146.
- סרי, תשס"א ב' סרי, 'בין לשון הסב ללשון נכדתו: על נוכחות רבדי התרבות היהודית בשפת ימינו', פנים 15 (תשס"א), עמ' 32-38.
- פרוש, 2000 א' פרוש, 'הלשון העברית - כלי גבר או כלי אשה?', בתוך: י' בר-אל, 'שוורץ ות' הס (עורכים), בין ספרות לחברה - עיונים בתרבות העברית החדשה מאמרים מוגשים לגרשון שקד, תל אביב 2000, עמ' 23-37.
- פרידמן, תשמ"ח מ' פרידמן, האישה החרדית, ירושלים תשמ"ח.
- פרידמן, 1993 M. Friedman, 'The Ultra-Orthodox and Israeli Society', *Whither Israeli*, (edited by K. Kyle & J. Peters), London 1993, pp. 177-202.
- פרידמן, תשנ"ו א' פרידמן, באה מאהבה, תל אביב תשנ"ו.
- צוקרמן, 2004 א' צוקרמן, מאפייני תוכן בטקסטים נרטיביים ואקספוזיטוריים שנכתבו בידי סטודנטיות דתיות וחרדיות, חיבור לשם קבלת תואר מוסמך, האוניברסיטה העברית 2004, עמ' 6, 77.
- צוקרמן, 2013 ג' צוקרמן, הרצאה במסגרת 'החוג הישראלי לבלשנות, המפגש ה-29', 28 בינואר 2013, מכללת צפת.

- גב"ע צרפתי, סמנטיקה עברית, ירושלים 1985. צרפתי, 1985
- J. P. Kouega, Uses of English in Southern British Cameroons, *English World Wide* 23, 2002, pp. 93-113 קאווגה, 2002
- מ"צ קדרי, 'על החילון בלשון', דעות, יז (תשכ"א), קדרי, תשכ"א
עמ' 41-45.
- J. Coats, *Women Men and Language*, London, 1993 קוטס, 1993
- E. Y. Kutscher, *A History of the Hebrew Language*, Leiden & Jerusalem 1982, pp. 225-226 קוטשר, 1982
- ה' קנטור, 'על תופעת החילון בלשון ימינו והשלכותיה על הוראת העברית', בתוך: א' אולשטיין, ד' זיסנוויץ, וא' שוהמי (עורכים), העברית ככוח מאחד בחינוך היהודי בתפוצות, תל אביב 1989, עמ' 157-172. קנטור, 1989
- H. Kantor, Current Trends in the Secularization of Hebrew, *Language and Society* 4, 1992, pp. 603-609 קנטור, 1992
- ה' קנטור, 'טריגלוסיה בעיתונות החרדית בארצות הברית', בלשנות עברית 41-42 (תשנ"ז), עמ' 131-139. קנטור, תשנ"ז
- G. Cromer, Secularism is the Root of all Evil: The Haredi Response to Crime and Delinquency, *The International Journal of Group Tension* 26(2), 1996, pp.109-120 קרומר, 1996
- Kreindler, M. Bensoussan, E. Avinor, & C. Bram, Cricassian Israelis: Multilingualism as a way of life. *Language Culture and Curriculum* 8, 1995, pp. 149-162 קריינדלר ואחרים, 1995
- צ' קרני, 'הממד הדתי כמאבחן לשוני', דרך אפרתה יא (תשס"ד), עמ' 129-147. קרני, תשס"ד
- ל' רוזנברג, נשים ומגדר בציונות הדתית: ארגון, התיישבות וביטחון 1918-1948, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור, אוניברסיטת בר אילן תשס"ב. רוזנברג, תשס"ב

- שור, 1989 ש' שור, 'זהות יהודית ישראלית והיחס של חברי קיבוץ ומושב בשנות ה-80', בלשנות עברית 27 (1989), עמ' 75-88.
- שורצולד, תשס"ב א' שורצולד, 'גוני לשון בעברית בת-זמננו', בתוך: (ש' יזרעאל) מדברים עברית: לחקר הלשון המדוברת והשוונת הלשונית בישראל, תל אביב תשס"ב, עמ' 141-175.
- שיטרית, תשנ"ט י' שיטרית, 'פריחא בת יוסף: משוררת עבריה במרוקו במאה ה-18', פיוט ושירה ביהדות מרוקו, ירושלים תשנ"ט (א), עמ' 147-157.
- שיטרית, תשנ"ט² י' שיטרית, 'פריחא בת רבי אברהם: נוספות על משוררת עבריה ממרוקו במאה ה-18', פיוט ושירה ביהדות מרוקו, ירושלים תשנ"ט (ב), עמ' 159-168.
- שלזינגר, תשנ"ב י' שלזינגר, 'רכיבי סגנון של לשון "מלומדים"', ביקורת ופרשנות 28 (תשנ"ב), עמ' 141-147.
- שלזינגר, 1995 י' שלזינגר, 'המשלב בקודש ובחול', בתוך: א' שורצולד וי' שלזינגר (עורכים), ספר הדסה קנטור, רמת גן 1995, עמ' 215-227.
- שלזינגר, תש"ס י' שלזינגר, 'רטוריקה של ימין ושמאל בכתיבה הפובליציסטית', בתוך: א' שורצולד, ש' בלום-קולקה וע' אולשטיין (עורכים), ספר רפאל ניר, ירושלים תש"ס, עמ' 305-318.

